

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ОНОМАСТИКА

УДК 811.161.2'282

DOI: 10.31651.2226-4388-2019-26-63-73

УКРАЇНСЬКІ РЕДУКТИВНІ ГОВІРКИ ОДЕЩИНИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

А. О. Колесников, доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови і літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)

e-mail: akolesnykov2015@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-8365-7598

У статті наведено зразки аналізу й деякі відмінні мовні та соціолінгвальні риси українських редукативних говірок Одещини різних типів: південнобессарабської говірки новішої формації зі збереженою національною і діалектною генетичною основою західнополіського типу (с. Новоселівка Арцизького району); південнобессарабської говірки новішої формації з редукованою мішаною діалектною і нестійкою національною основою (с. Надеждівка Арцизького району); західностепової говірки найновішої хвилі заселення (с. Нова Дофінівка Лиманського району), відносна стійкість діалектних і збереження національних рис якої зумовлена бойківською генезою. Відзначено, що деякі ознаки цих говірок формують мікроареали: Арцизький район – південнобессарабські говірки новішої формації із домінуванням західнополіського типу, Болградський та Ренійський райони – редукація національних рис українських говірок.

Результатом таких досліджень стануть описи говірок та цілих мікроареалів, класифікація говірок відповідних типів, доповнення переліку ареально релевантних рис, програми-питальники, записи діалектних текстів. Вивчення редукативних говірок української мови та мікроареалів дозволить заповнити інформаційні лакуни щодо просторового розподілу української мови, краще описати і картографувати її ареали, особливо новожитні, удокладнити загальнонаціональну діалектологічну класифікацію, удосконалити дослідницькі процедури діалектологічної науки, краще зрозуміти закономірності розвитку та взаємодії мов і діалектів.

Ключові слова: українська мова, редукативна говірка, новожиття говірка, динаміка, ареал, діалектні риси.

Актуальність дослідження полягає в тому, що дослідницький погляд звернений на ті типи говірок української мови, які раніше залишалися поза увагою діалектологів, або вони ставали об'єктами спостереження принагідно і безсистемно. Йдеться про редукативні говірки української мови Одеської області – мікросистеми, що, побутуючи в різних (зазвичай непростих, багатокомпонентних, неоднорідних) соціолінгвальних умовах, під впливом обставин втрачають свої генетичні діалектні та / чи національні риси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська діалектна мова одеського регіону була об'єктом дослідження багатьох лінгвістів. Із середини ХХ ст. її вивчають А. А. Москаленко, А. М. Муқан, В. П. Дроздовський, П. Ю. Гриценко, Т. П. Заворотна та ін.; наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. – П. Ю. Гриценко, О. І. Бондар, М. С. Делюсто, А. О. Колесников та ін. Результатами цього стали передусім описові

дослідження мікроареалів [2; 5; 11], окремих говірок [4; 9], а також лексикографічні праці [10; 12]. Словнички діалектної лексики були додані до кількох дисертаційних студій [2; 5; 6]. Лінгвогеографічне відбиття ця територія знайшла в загальнонаціональних атласах і картах, напр., [1; 1, с. V, с. IX] та регіональному атласі [7].

Діалектний простір Одещини неоднорідний: говірки північно-західних районів області (Любашівський, Подільський, Окнянський, Балтський, Кодимський, Савранський, Ананьївський, Захарівський) є старожитніми подільськими; південних і східних – новожитніми степовими. Найстрокатіший характер має південнобессарабський ареал, де українська мова тісно взаємодіє з болгарськими, румунськими, російськими, гагаузькими та іншими говірками.

Мета статті – визначити стан, проблеми і перспективи дослідження українських редукованих говірок Одещини, а також значення їх вивчення для лінгвістики загалом і україністики зокрема.

Матеріалами дослідження стали польові записи, зроблені в межах наукового проекту «Опис і картографування межиріччя Дністра і Дунаю – нової європейської моделі безконфліктної взаємодії різносистемних мов та діалектів» (НДР № 0116U004158) у говірках Півдня Одещини. У межах описового та лінгвогеографічного **методів** були застосовані прийом діалектної текстографії та питальник.

Результати дослідження та їх обговорення. Окрему проблему в діалектології становить опис і картографування редукованих говірок – діалектних систем, які зазнали (зазнають) структурних змін внаслідок чи то звуження сфери функціонування через її заступлення в комунікативних ситуаціях, де раніше їх використовували, іншими говірками, літературною мовою, чужими мовами чи їхніми говірками; чи то відчутного руйнування цілісного мікросоціуму носіїв говірки, найчастіше через дозаселення чи переселення. П. Ю. Гриценко відзначає також, що редуковані говірки часто функціонують у відриві від основного ареалу поширення відповідного діалекту або в оточенні інших мов (діалектів) за відсутності тісної взаємодії з іншими гомогенними говірками [3, с. 567]. Саме такі моделі ареального вияву й мовної взаємодії (відірваність від основного ареалу, існування в іншомовному й іншодіалектному оточенні) властиві для багатьох українських говірок Одещини, особливо новожитних, а саме, південнобессарабських, у яких редукція діалектних рис материнських говірок стала, фактично, чинником їхнього розвитку, виформувавши мішаний діалектний тип.

Саме серед південнобессарабських говірок виділено цілий мікроареал редукованих українських говірок [7], що охоплює Ренійський, Болградський, незначну частину Арцизького і Тарутинського районів, де ці говірки побутують в умовах домінування болгарської, румунської, російської мов. Вони перебувають під чужомовним впливом, зумовленим як локальною мовною ситуацією в межах населеного пункту, так і ситуацією цілого мікроареалу.

Другою моделлю вияву редукованих українських говірок є мішані українські говірки, що розвиваються під локальним іншомовним впливом. Напр., говірка с. Каланчак (Дермендере) Ізмаїльського р-ну ще в сер. ХХ ст. була описана як типова південнобессарабська [11]. Село було засноване в 1817 р. запорозькими козаками та українськими селянами-втікачами. Сьогодні ж, досліджуючи її динаміку [8], зіткнулися з інформаційною проблемою вже на етапі пошуку респондентів, адже наразі в селі домінують болгарари (понад 74 %) та носії російської мови (22 %), а українці становлять лише 2,5 %. До того ж серед цих українців лише частина є носіями тієї вже трансформованої мішаної говірки, яку описувала А. М. Мукан, інша частина – новозаселені українці. Виразною ознакою мовної поведінки українців у такій мовній ситуації є індивідуальна полімовність і перемикування кодів (українська – у сімейному колі, болгарська / російська (рідше) – під час спілкування на роботі, в магазині тощо), або й повний перехід на болгарську / російську мову. Саме останнім передусім зумовлена динаміка мовної ситуації в цьому селі від 60-х років ХХ ст. до сьогодні.

Третій тип редукованих говірок – південнобессарабські говірки новішої формації, що мають неоднаковий ступінь редукції. Ці говірки становлять окремий мікроареал переважно в Арцизькому районі, а також утворюють мозаїчні вкраплення в мішані говірки Білгород-Дністровського та інших районів¹, і відрізняються від решти південнобессарабських говірок часом формування (вони утворені в 40–60-ті рр. ХХ ст. в селищах бессарабських німців, виселених до Німеччини за радянсько-німецькою угодою в 1940 р.), особливостями переселення мовців та, як наслідок, лінгвальними (соціолінгвальними та діалектними) ознаками новосформованих говірок [8, с. 12–13]. Із-поміж говірок новішої формації є відносно стійкі, що зберігають як мовні, так і діалектні ознаки, що дозволило виокремити говірки з різними діалектними домінантами неоднакової виразності (західнополіською міцною – Новоселівка, слабшою – Мирнопілля, слабкою – Веселий Кут, Вишняки; закарпатською – Прямобалка). Деякі з них (зі слабкою домінантою) вже зараз розвиваються за зразком мішаних говірок. Є серед говірок новішої формації й такі, що ще зберігають мовну українську домінанту, але піддаються діалектній редукції, розвиваючись за мішаним типом (напр., Полоцьк Арцизького району, Малоюрославець Другий Тарутинського району, Софіївка Білгород-Дністровського району), а також ті говірки, у яких відчутної редукції зазнають і літературні, і діалектні риси. Такою говіркою є, напр., мікросистема с. Надєждівка Арцизького району, якій було присвячене магістерське дослідження М. Парпуланської («Українська говірка полімовного с. Надєждівка Арцизького р-ну Одеської обл.»), проведене під нашим керівництвом у 2017–2018 р. у межах державного наукового проекту «Опис і картографування межиріччя Дністра і Дунаю – нової європейської моделі безконфліктної взаємодії різносистемних мов і діалектів».

У Надєждівці живуть представники 11 національностей. Українська мова тут є рідною для 16,7 % мешканців, російська – для 72,5 %, болгарська – для 6,7 %, гагаузька – для 2,5 %, румунська – для 1,4 %. Переселення відбувалося в 40–50-х рр. із сіл Одещини та із Західної України: Хмельницької, Вінницької, Закарпатської областей. Чимало людності приїхало з Росії та Молдови. Переселення було генетично дуже дисперсним, тому домінантної діалектної основи в говірці не спостережено. Вона розвивається за сценарієм полігенної, мішаної. Діалектне оточення говірки також неоднорідне: поблизу Надєждівки розташовані болгарські (Виноградівка, Дмитрівка), українсько-молдовські (Кам'янське), українсько-російські (Спаське) села. Спостереження над мовленням мешканців уможливило виявлення в говірці с. Надєждівки подільської, волинської, степової та ін. діалектних основ. Зафіксовано низку маркерів генетичних складників говірки, що корелюють із походженням діалектоносіїв, у мовленні яких вони трапляються. Напр., маркерами подільського типу тут можна вважати частку *май* (*май н'і'кого вже не/маїе*); апокопу *ка 'каже'* (*ка / май ру/ка бо/лит' / то тут за/терпло; ка / 'нал'ц'ами /робл'у, а ру/ка бо/лит'*); фонетичну форму числівника *один* – *і'ден* (*і'ден чоло/в'ік з*

¹Більшість українських говірок новішої формації розташовані в Арцизькомур-ні. Це говірки м. Арциз (Arzis, Peterwunsch), сс. Долинівка (Gnadental), Веселий Кут (Alecksüßwerth, Paris), Вишняки (Neu-Arzis), Мирнопілля (Friedenstal), Надєждівка (Hoffnungsfeld, Hoffnungstal), Новоселівка (Neu-Elft, Fere-ChampenoiseII), Плоцьк (Plotzk), Прямобалка (Dennewitz), Садове (Alt-Elft, Fere-ChampenoiseI), Теплиця (Teplitz). Ці говірки є також у Тарутинському: смт Тарутине (Tarutino), смт Бородіно (Borodino), смт Березине (Beresina), сс. Весела Долина (Klöstitz), Малоюрославець Другий (Alt-Posttal), Малоюрославець Перший (Wittenberg), Лужанка (Katzbach), Плачинда (Josefsdorf), Нове Тарутине (Neu-Tarutino); в Татарбунарському: сс. Маразліївка (Maraslienfeld), Базар'янка (Basyriamka), у Саратському: смт Сарата, сс. Світлодолинське (Lichtental), Розівка (Rosenfeld), Надєжда (Eigenfeld), Благодатне (Gnadenfeld), у Білгород-Дністровському: сс. Софіївка (Sofiental), Семенівка (Seimeny), Долинівка (Neu-Posttal), Романівка (Romanowka), Шабо та в Кілійському р-нах: с. Помазани (Pomasan).

¹Вінницької /облас'т'і / а іден з Івано-Франк'івс'кої); форму знах. в. одн. ж. р. займенника він (за н'у); твердий фінальний [ц] (три х'лопца); твердий [р] перед голосними (трох'разове, трох в'нук'ів, С'і'рожжа, виног'радаром); морфологічну форму займенника цей в род. в. одн. ж. р. (до 'цейі по'ри) тощо. Волинський тип, ймовірно, маркують такі явища: апокопа мо 'може' (мо во'на нас об'і'жайе); морфологічна форма займенника свій у род. в. одн. ж. р. (до с'вейі); усічення фінального приголосного в слові зараз (з'ара). У діалектоносіїв, родом із Закарпаття, також спостережені окремі збережені генетичні риси: перехід [м] у [ʎ] у звукосполучі -вн- (не 'поўн'у). Названі риси втрачають свою чітку генетичну маркованість, указуючи на широку (південно-західну), а може й ширше не південно-східну діалектну основу. До таких (південно-західних) рис зараховуємо трансформацію [хв] у [ф] (ме'не ше не фа'тало) та деякі інші.

Поширені в говірці й інтегрувальні риси ареалу, що маркують контактні південнобессарабські (й інші західностепові та степові) мішані українські говірки. У мовленні вихідців із Західної України ці риси свідчать про динаміку говірки, в інших вони є маркером відповідної генетичної основи. Напр., нівелювання наслідків II палаталізації – чергувань г, к, х // з', ц', с', особливо к//ц' (на 'бабк'і же'нивс'а, ро'дивс'а в 'Ламбровк'і, 'жила в З'ел'оной 'Балк'е); відсутність чергування в основах дієслівних форм I ос. одн. ('нос'у, 'мус'у); відсутність чергувань г, к, х // ж, ч, ш при творенні присвійних прикметників (с'вахин, 'дочк'ін, св'ек'рух'ін); поширеність форм 3 особи одн. дієслів II дієвідміни з флексією -е (дз'воне, 'робе, при'ходе); втрата диференціації за твердістю / м'якістю у відмінкових закінченнях іменників I і II відміни з індукцією твердого типу (восп'і'татил'ом, секрета'р'ом, виног'радаром, 'вол'ойу, ду'шойу); специфічні форми без початкового [н] займенника він після прийменника (з 'його, на 'його, до 'його); активізація компонента 'самий при творенні найвищого ступеня порівняння прикметників ('сам'і ха'рош'і); префікс од- на місці літературного від- (одве'зи); активність сполуки коло + род. в. з локативним значенням ('коло 'мене, 'коло д'вору, 'коло ха'з'айства); уживання числівника 'перший поряд із літературним 'перший ('перве 'місце, 'перший год); використання сполучника чім, що відповідає літературному ніж (бо 'жити 'легше чу'чут' / ч'ім там на бур'а'ку ро'бити / з'найеш йак); унаслідок індукції форми род. в. займенника форма дав. в. її була замінена формою її'її ('дати її'її); лексикалізовані явища заміни [и] на [і] (в'інза'вод, на 'з'іму, кра'с'іво), а також [і] на [о] (в од'ной 'хат'і, зо м'нойу, дойш'ла да'лечко), у яких убачали вплив російської мови; заперечний прислівник н'і'де зафіксовано в інтегральній для ареалу архаїчній фонетичній формі н'і'где тощо. Привертають увагу й інші риси говірки: особливі відмінкові форми займенника цей (місц. в. на ц'ом, род. в. ж. р. до 'цейі по'ри); специфічні словотвірні моделі займенникових прислівників (ту'то, оту'то, отут, 'туда), форма місц. в. займенника який (на йа'ком); уживання прислівника по'том замість потім, фонетичних форм с'к'іки, 'т'іки замість скільки, тільки; с'одні замість сьогодні; усічення кінцевих звуків лексем: бачиши (бач), йі-богу (йій-бо); замість дієслівного префікса по- зі значенням віддалення уживаний префікс у- (у'їхала). Спостережено низку інших лексикалізованих фонетико-морфологічних явищ: з'разу (одразу, відразу); нага'дайу (згадаю) тощо. Відзначено й унікальну індивідуальну граматичну поведінку власних назв. Так, назва села Спаське має відмінний від літературного стандарту рід і тип відміни: С'паска (наз. в.), в С'паск'і (місц. в.), в С'паску (знах. в.). Впадають у вічі й численні лексичні запозичення з російської мови: ос'талис'а, в 'д'етському са'ду, обше'жит'іє, 'м'есний, все в'рем'я, воб'ше, інт'ер'е'сує, 'нада, ражд'е'на, ста'лова, в бол'н'іц'і, а'т'еу, ка'н'ешно, сов'хоз, н'іс'мо, 'йесл'і, ков'йор, 'майеш в 'в'іду, н'ет, ст'і'рал'на, аф'ган'еу, н'ем'ношко, с'вад'ба, перес'ел'енч'ес'к'і до'ма, стройбри'гада, пош'ч'і, на 'рус'кому йази'ку, руково'д'іт'ел'і за'бот'ат'с'а, 'род'іна, за'бори, посчи'тай тощо.

Наявність інтегрувальних для ареалу й інших південно-східних рис у мовленні тих представників говірки, чиє походження сягає південно-західного ареалу української мови свідчить про сильний вплив на українську говірку с. Нагайківка саме

південнобессарабського діалектного типу. Говірка розвивається за зразком мішаної редуکتивної, коли материнські риси поступово, але упевнено, нівелюються. Зберігаючись, діалектні маркери зазвичай трансформуються, риси зазначених материнських типів починають сприймати менш локалізовано – як риси південно-західного наріччя загалом, як не місцеві (не бессарабські) риси.

Із погляду такої трансформації дуже цікаво виявляють себе діалектні риси, спільні з літературною мовою, але відмінні від типових рис говірок ареалу основної формації як позитивні, так і нульові. Напр., у говірках ареалу поширені слова *¹первий, вто²рий, жизн³*, *ро⁴бити*, а в аналізованій говірці все ж часто трапляється *¹перший, дру²гий, жи³т³:а, прац⁴у³вати*. Це позитивні, матеріально виражені протиставлення. З іншого боку, у контактних говірках південнобессарабського типу нульовою діалектною рисою є відсутність сполучника *а⁴ле*, однак у говірці с. Надеждівка цей сполучник у мовленні багатьох діалектоносіїв уживаний і його не вважають чужорідним елементом. Цим говірка схожа з іншими українськими мікросистемами ареалу новішої формації. Відрізняє ж її від стійкіших мікросистем названого типу проникнення низки ареальних інтегралізмів, що засвідчує її мішаний і редуکتивний характер, зокрема тих рис, які були оцінені для говірок новішої формації як нульові риси на тлі ареально поширених матеріально виражених. Такою рисою є інтегровальна частка *мей*, яка проникла в досліджувану говірку, але не увійшла в інші говірки новішої формації, зокрема ті, що мають діалектну домінанту.

На говірку с. Надеждівка впливають контактні мови, насамперед на лексичному рівні. Крім запозичень із російської мови, властивих й іншим генетичним і динамічним типам говірок ареалу: назв місяців (*¹март, а⁴п⁴р⁴ел³*), етикетної лексики (*зд³растуйте, досв³ідан³а, сна³с³іба, благода³ру*), лексем радянського періоду (*дос³ка по⁴ч³ота, кол³хоз, сов³хоз, пр³едс³е³дат³ел³*), трапляються й інші. Серед росіянізмів (*п³т³ич³ик, п³разн³ик, й³олка, вод³ка*) окрему групу становлять найменування родичів (*ро³д³ім³ел³і, а³т³еу³, мат³, муж³*).

У мовленні окремих респондентів, навіть народжених на території материнської говірки, спостережено чимало запозичених елементів, зокрема з російської мови (*¹ета, й³еслі, н³ет, но, с³у³да*), з болгарської (інвектива *бах³мама*), румунської (частка *мей*). Остання, як інтегровальна риса, проникла, очевидно, через контактні говірки української, російської, румунської, болгарської мов, а частка *май* (теж генетично румунська) маркує мовлення деяких діалектоносіїв із Західної України. Чимало запозичень пов'язано з назвами страв: *лан³г³ич³к³і, м³і³л³іна, баур³, кур³бан* (страви болгарської кухні); *пл³ч³інди, мама³лига, в³ер³тута* (з молдовської кухні); *ок³рошка, со³л³он³і о³гурчки, о³р³ех* (запозичені, вочевидь, з російської мови).

У межах зазначеного наукового проекту вдалося розширити також відомості про деякі говірки новішої формації з діалектною домінантою, зокрема про говірку с. Новоселівка з міцною західнополіською основою, що тяжіє до моногенних. Більшість її носіїв називають себе волинянами. Вони переїхали з сс. Заячівка, Черемошне Ковельського району, Стобихва Камінь-Каширського району, Бережниця та Більниця Маневецького району Волинської області, що контактують і на материнській території.

Серед говірок північного наріччя західнополіський говір вирізняє перевага на морфологічному рівні південно-західних рис. Помітивши домінування цієї материнської основи в кількох говірках Арцизького р-ну, ми виявили такі ознаки говірки с. Новоселівка: дав. в. іменників II і IV відміни з флексією *-ови* (*¹синови, б³ратови, те³л³ови*); поширеність форм прикметників наз. в. одн. с. р. з нестягненими флексіями *-ейе* – для м'якої групи, *-ейе / -ойе* – для твердої (*ве³селейе, доб³рейе*) та наз. в. одн. ж. р. із закінченням *-айа* (*доб³райа, ве³сelayа*); є й форми, що відображають індукцію твердої групи типу *¹сине, ¹сина*; наявність форм наз. в. множ. з флексією *-и* (*дере³в³йани, го³лодни*), що варіюють із нестягненими формами із закінченнями *-ійі* (*доб³р³ійі, ве³сел³ійі*) та *-ейе* (*ста³рейе ¹л³уди*); форми род. в. одн. ж. р. із закінченням *-ейі* (*до ста³рейі ¹баби*); нестягнені форми знах. в. одн. ж. р. з флексією *-уйу* (*моло³дуйу*); форми дав. в. множ.

м'якої групи прикметників з наслідками індукції твердої (*'синим*); форми ор. в. одн. ж. р. (*моло'дейу*); варіантність реалізацій числівника *чо'тури, ш'тури*; специфічні форми ор. в. числівників (*двої'ма, п'ят'ми*); займенник *во'на* в род. в. використовують як присвійну форму (*'нейін двір – 'ййй двір*); дав. в. цього займенника має форму *йі'йо (йі'йо с'ім 'рок'іє)*; наявні нестягнені форми займенника *той* (*'тойє, 'тайа, о'тайа, т'і'йейі, о'т'ййі*) та стягнена форма ор. в. одн. ж. р. *'тейу*; нестягнені форми займенника *цей* (*'цейє, 'ц'ойє, 'ц'айа, 'ц'уйу, 'ц'ййі*) і специфічна форма місц. в. одн. ж. р. (*в ц'ой*); форми род. в. одн. ж. р. *'мейі, т'вейі, с'вейі*, варіантні до нестягнених *мо'йейі, тво'йейі, сво'йейі*; превалують дієслівні форми з чергуванням приголосних основи і наголосом на флексії (*хо'жу і хо'джу, кру'чу, но'шу*), а не *'ход'у, к'рут'у, 'нос'у*, як в говірках ареалу основної формації; дієслівні форми наказового способу з флексією *-іте* (*ро'б'іте*); присутній градаційний прислівник *'вел'ми*; прислівники, утворені конфіксом *по-...-у* на місці літературного *по-...-и* (*по-'пол'ску, по-'пуску*). Під час повторного обстеження магістранткою і діалектоносієм О. Дворочук («Говірка села Новоселівка Арцизького району Одеської області в діалектному оточенні», Ізмаїл, 2018) виявлені важливі ареально релевантні риси говірки й на інших мовних рівнях, що підтверджують встановлену генезу: типовими є звукосполюки *гі, кі, хі* у формах іменників (*'коникі, 'роки, 'парубкі, му'рахі*) і прикметників (*вел'ликій, шир'окій, 'зіркій*); інфінітив, зберігаючи риси материнських говірок, утворюють за допомогою форманта *-ти* (*ко'пати, ро'бити*), тоді як у всьому південно-східному наріччі, і в ареалі, домінують форми на *-ть* (*ко'пат', ро'бит'*). Доволі регулярною та стійкою рисою є пестливий суфікс прикметників *-ейк-* (*ле'гейкий, ма'лейкий, то'нейкий*). Деякі збережені риси материнського діалекту збіглися з типовими й для південнобессарабських українських говірок особливостями: ненаголошений звук [e] наближається до [и] (*си'ло, ми'н'і*); ненаголошений звук [o] переходить в [у] (*гу'дина, в кун'ц'і*); зі значенням 'тому що' поширені форми *за'тошо, то'гошо, 'тошо*.

Із лексичних особливостей фіксуємо запозичення з болгарської мови (*ша'ра, 'манджа, м'і'л'іна*), із російської (*'м'ам'а, кол'хос, предси'дател'*), зокрема на рівні словотворення (*'бабушка, 'палочка*), із румунської (*т'аски, пла'чінда*), із німецької (*шт'рудл'і*).

Четверта модель редуکتивних говірок ареалу, на яку було звернено нашу увагу, це говірки переселенців ще новішої хвилі. Такій говірці (бойківській мікросистемі с. Нова Дофінівка Лиманського р-ну Одеської обл.) було присвячене магістерське дослідження (також діалектоносія) О. Ропотин («Динаміка бойківського діалектного типу української мови в іншодіалектному середовищі»), яке виявило, що материнська діалектна мікросистема, опинившись у нових діалектних умовах, уже за 10–20 років демонструє в іншодіалектному середовищі суттєву трансформацію.

Говірка етнічних бойків із с. Раків Долинського району Івано-Франківської області, які переселилися в с. Нова Дофінівка Лиманського району Одеської області зазнає часткових змін у зв'язку з низкою обставин. Наближеність населеного пункту до великого адміністративного центру Одеса зі специфічною (полілінгвальною із значним російським складником) етномовною ситуацією зумовлює інтерференцію на материнську говірку російської мови. На неї впливає й південно-східне наріччя української мови, зокрема західностепові говірки, що представлені аборигенною говіркою с. Нова Дофінівка, домінують в ареалі і безпосередньо оточують аналізовану говірку.

Мовлення однієї частини бойків упродовж функціонування набуло рис, інтегральних з іншими говірками причорноморської території, мова іншої частини трансформувалася під впливом південно-східного наріччя, але зберегла свою материнську основу. Порівняно з бойківськими, південно-східні діалекти мають менше відмінностей і більше рис, спільних з українською літературною мовою та більшістю українських діалектів, однак деякі з них зазнали тривалого впливу російської мови, що позначено передусім на їхньому лексичному складі.

Інтенсивність змін, що відбуваються в говірці під дією локальної мовної ситуації, має значну залежність від інших соціальних чинників: моделей мовної поведінки, що обирає мовець у конкретній комунікативній ситуації (наприклад, чи переходить він, і наскільки регулярно, на російський код під час комунікації в іншомовному, російськомовному середовищі), а також від його віку, статі, роду занять тощо. Неоднаковою є динаміка й на різних рівнях мовної структури говірки.

У переселенській бойківській говірці відносна стабільність спостережена насамперед у фонетичній системі. Окремі зафіксовані зміни на цьому рівні мовної структури стосуються і вокалізму, і консонантизму. Динамічні риси, зазвичай варіантні до збережених материнських, зумовлює передусім вплив степових говірок та російської мови, який часто накладається і на вплив українського літературного стандарту. Це стосується, зокрема, непослідовних рис материнського діалекту, що відбивають відмінності від літературної мови. Такі риси бойківської говірки, як поширений також у надсянських говірках, у частині наддністрянських і в північних лемківських позиційно-комбінаторний вияв фонем /и/ як [y^o], що іноді вимовляють із наближенням до [o] найчастіше після губних, задньоязикових і фарингального [г], наприклад: *бы^oк, мы^oў, ко^oбы^oл^oі, в^oагы^o, хы^oжа, вер^oхы^o, кобы^o*; позиційний вияв фонем /е/ як звужений [ê] перед м'якими приголосними, наприклад: *д^oв^oр^oі, ку^oд^oл^oа, х^oлоп^oец^o, т^oп^oер^o*; збереження давньої м'якості приголосних [ж^o], [ч^o], [ш^o], наприклад: *ме^oж^oа, ж^oаба, ч^oас, ш^oапка, ти^oо^oно*; зміна /ш/ на /ч/ перед *к* у словах *ч^oкода, ч^oкола* на місці *шкода, школа*, що є спільною рисою бойківських і лемківських говірок; тенденція до асиміляції *-дн-* в *-нн-*, напр., *т^oрун^oно, л^oан^oно, виг^oін^oно* замість *т^oруд^oно, л^oад^oно, виг^oід^oно*, закономірно зникають, адже їх немає ні в українській літературній мові, ні в контактних діалектах, ні в російській мові.

Більш стійкі риси – ті, що збігаються з особливостями нового діалектного оточення, як-от: помірне укання (*зу^oлупка (зу^oлупка), о^oб^oід (у^oб^oід), по^oд^oв^oір^oа (пу^oд^oв^oір^oа), назу^oдуй (назу^oдуй), во^oл^oіў, по^oс^oіаў, на чо^oл^oі*); наявність у бойківських говірках, як і в лемківських, *-ри-*, *-ыр-* відповідно до загальноукраїнського звукосполучення *-ри-* чи *-ро-* (*гур^oм^oіти, кыр^oниц^oа, дирв^oіт^oн^oа, дры^oва, бри^oва, блы^oха, сли^oза*); тенденція замінювати м'які приголосні [т^o], [д^o] задньоязиковими [к^o], [г^o], напр., *к^oісто, к^oіло, г^oішка* 'дїжка'. Такі явища більшою мірою збережені в говірці, що підтримує вплив західностепових говірок, у яких теж ці риси наявні, хоч і різною мірою.

Стійкість фонетичних рис також визначає вплив літературного стандарту, наприклад, послідовно відбувається перехід в [і] давніх [о], [е] в нових закритих складах (*н^oіж, т^oік, ст^oіў, н^oіч, сн^oіп, с^oіл^o, м^oіст*), хоч у західностепових говірках поширене й *ток, нож* тощо.

Значний динамізм стосується морфологічних (словотвірних і словозмінних) засобів мовлення діалектоносіїв, які частіше є фонетико-морфологічними. Він реалізований великою кількістю паралельних словотвірних засобів, передусім афіксальних. Під впливом контактних говірок і російської мови спорадично в мовленні окремих носіїв трапляється, напр., *встр^oічайу (зустрічаю), соби^oрайемос^o (збираємось)* та ін. Натомість фіксуємо переважне збереження чергування *г, к, х* – частіше *на но^oз^oі* (не *на но^oг^oі*) у *дороз^oі* (не *у дороз^oі*) тощо. Зберігають переважно морфологічні риси, спільні з літературною мовою, а також найстійкіші материнські незалежно від літературного стандарту, напр., збереження етимологічного *-и* в давальному і місцевому відмінках однини іменників I, III відміни (*зем^oли, по зем^oли, соли, т^oіни*).

Найбільшу динаміку в бойківській говірці демонструє лексична система, де відзначено збільшення чи зменшення функційного навантаження мовних одиниць, їхню втрату, а також виникнення інновацій. Чимало таких номінацій використовували на позначення реалій місцевої матеріальної культури, а тому закономірно, що вони, зазнавши архаїзації, вийшли з ужитку. Скажімо, лексика, пов'язана з умовами життя бойків на материнській території, зокрема з лісом, горами, збиранням і приготуванням грибів тощо,

у нових для них кліматичних умовах причорноморського степу втрачає актуальність, регулярність, відтак виходить з ужитку чи зазнає семантичної трансформації. Варіативність у лексико-семантичній системі зумовила й семантичні зміни: звуження або розширення значення, конкретизацію в номінуванні предметів і явищ.

Водночас і лексична підсистема демонструє залежність від соціолінгвістичних чинників. Так, у родинях, які не змішані з місцевим населенням, бойківські лексичні риси переважно збережені, пор.: *бул'ба* 'картопля', *гор'н'атко* 'чашка', *вуйко* 'дядько', *вуйна* 'дядькова дружина', *коц* 'ковдра', *квас'ний* 'кислий', *ринка* 'сковорідка', *пир'іг* 'вареник', *стрих* 'горище', *ровер* 'велосипед', *рис'кал* 'лопата', *фоса* 'рів', *ц'і'вок* 'цвях'.

Місцеві мешканці, представники інших мов та інших говірок української мови, асоціюють деякі діалектні лексеми з іншим значенням, зокрема, *пиріг* – з укр. *пиріг*; *вратися* – з рос. *убраться* тощо, у зв'язку з цим під час спілкування діалектоносії адаптуються до комунікативної ситуації, уживаючи, наприклад, замість *пир'іг* літературне *вареник*. Діалектні лексеми, що взагалі є незрозумілими для корінних (українсько- і російськомовних) новодофінівців, бойки-переселенці у відповідних комунікативних ситуаціях замінюють лексемами контактних ідіомів, наприклад, замість слова *ц'і'вок* уживають запозичене з російської мови слово *гвоздь*. Лексема *п'л'ауки*, що позначає печиво, яке печуть вдома на свята, пор.: *в'р'ізалам йо'му кусен' п'л'аука* незрозуміла для місцевих мешканців, а тому бойки замість неї використовують літературний варіант *печиво*, з'явилася також трансформа *п'л'ауки*.

Зафіксовано й вихід з ужитку та зміну семантичного обсягу окремих лексем. Так, материнська лексема *стрий*, *ст'рийко* 'брат батька' зникає з мовлення бойківських переселенців, її під впливом оточення в ситуації спілкування з аборигенами заступає літературне *дядько*, а при спілкуванні з вихідцями із Західної України та носіями літературного стандарту *ст'рийко* може заступати також лексема *вуйко*, що розширює своє значення.

Аналізованій бойківській говірці притаманні й спільні з російською мовою лексичні елементи, що з'явилися (або змінили своє значення чи активізувалися) під впливом мультилінгвального оточення, наприклад: *зака'зати* (рос. *заказать*) 'замовити'; *ли'шитис'а* (рос. *лишиться*) 'втратити'; *з'верх'того* (рос. *сверх того* пор. питоме *по'верх*); *при'лавок* (рос. *прилавок* пор. питоме *рун'дук*); *чахнути* (рос. *чахнуть* пор. питоме *недужати*, *слабіти*, *хворіти*) тощо.

Незважаючи на різну інтенсивність перебігу змін на фонетичному, лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях, виявлено й їхні спільні тенденції, зокрема те, що менше функційне навантаження мовних елементів пов'язане із спорадичністю вживання, обмеженістю окремим ідіолектом, відсутністю підтримки в сусідніх степових говірках, літературній мові; натомість активними стають ті мовні одиниці, які зазнають впливу писемного й усного українського літературного мовлення.

Виявлено характерні ознаки бойківських говірок, що залишаються відносно стабільними в нових умовах, зокрема такі: форма ор. в. одн. іменників I відміни м'якої групи з флексією *-еў* (*зем'леў*, *до'лонеў*); форма род. в. множ. іменників жін. р. I відміни з флексією *-іў* (*ба'б'іў*, *сестр'іў*); форма знах. в. займенника *він* із прийменником – *за'него* 'за нього'; вживання слів: *кусень*, *кусник*, *кавалок* у значенні 'шматок'; наявність поряд із нормативними звукосполученнями *-ри-*, *-ли-* (на місці давніх звукосполук цих приголосних із редукованими (ъ, ь) між приголосними) звукосполучень [*ур*], [*ил*], напр.: *кир'ниц'а* – *кр'и'ниц'а*; поширення флексій *-ови*, *-еви-* в дав. в. одн. іменників II відміни (*бра'тови*, *ко'н'ови* чи *ко'неви*); уживання флексії *-ом* у м'якій і мішаній групі іменників II відміни (*хло'пц'ом*, *ко'н'ом*), хоч ця риса системно властива і західностеповим українським говіркам, завдяки чому також вона не зазнала змін; збереження етимологічного *-и* в дав. в. та місц. в. одн. іменників I, II та III відмін (*зем'ли*, *по зем'ли*, *на ко'ни*, *у к'ін'ци*, *на'поли*, *соли*, *т'іни*); функціонування архаїчних форм займенників (*зр'оби ми*, *у'з'ав т'а*, *пир'тав го*); позиційно вільне щодо дієслова уживання займенника, у

літературному стандарті – постфікса, *-ся: с'а бо'йу*; наявність залишків давньої перфектної форми минулого часу – так званих аналітично-особових форм дієслів (*п'ішов-йім, п'іш'ла-м, п'іш'ли-смо*) тощо.

Функціонування редуکتивної говірки цього типу в умовах міждіалектного контактування, безумовно, загострює увагу до її діалектних відмінностей та дозволяє побачити порівняно більше важливих структурних діалектних рис. Ті ознаки, які є спорадичними вже на материнській території, схильні до редукації, з часом зникають і в новожитній говірці, інші – зазнають семантичних і формальних трансформацій під впливом контактних ідіомів.

Проведений аналіз засвідчив, що говірка бойків у с. Нова Дофінівка Лиманського району зберігає свою специфіку в нових умовах побутування, динаміку її мікросистеми значною мірою зумовлює вплив контактної російської мови, українського літературного стандарту та аборигенного новожитнього діалекту (говірки західностепового діалектного типу південно-східного наріччя української мови).

Із праць дослідників українських західностепових говірок відомо, що місцеві українці (носії мішаного діалектного типу), іноді називаючи себе не чистими українцями, «хахлами», вважають справжніми українцями саме представників південно-західних діалектів. Це посилює етнічна й мовна самоідентифікація, мовна поведінка, шанобливе ставлення до своєї рідної мови і діалекту етнічних бойків-переселенців, пояснюючи дещо сильніший (порівняно із західностеповим діалектом) вплив на носіїв південно-західних діалектних типів української мови Півдня України літературного стандарту та відносно слабший – російської мови. Унаслідок цього деякі риси літературної мови, що збігаються з материнським бойківським діалектом, як, напр., збереження наслідків II палаталізації (*на но'з'і, на йа'лиця'і*), сполучника *але* (пор. мікроетнонім *алешиники*), уживання інфінітивів на *-ти* (*роби́ти, пи́сати*) на противагу південно-східним діалектам, де переважають форми на *-ть*, та ін. стають у нових умовах діалектними відмінностями бойків та інших вихідців із Західної України.

Висновки і перспективи дослідження. Ще потребують вивчення говірки переселенців зі сходу (Луганщина, Донеччина), які з'явилися останнім часом (нам відомо про існування таких говірок в районі смт Сергіївка), а також інші типи редуکتивних говірок ареалу, напр., давні подільські говірки, що за різних обставин можуть підпадати під іншомовний чи іншодіалектний впливи. Та й описи тих говірок, на які вже звернено увагу, ще далекі від повноти, тому, а також у зв'язку з високою динамікою цих мікросистем, до них ще треба повертатися.

Подальше дослідження редуکتивних говірок ареалу дозволить усунути лакуни в ареальному дослідженні української мови; краще досягнути процеси динаміки діалектів, розвитку мови загалом (не даремно такі динамічні ареали часто порівнюють із лінгвістичними лабораторіями); удосконалити методологію діалектології, доповнивши її соціолінгвістичними, функційними, комунікативними та іншими інноваційними дослідницькими процедурами.

Список використаної літератури

1. Атлас української мови. В 3-х т. Т. 3. Слобожанщина, Донеччина і суміжні землі; ч. 2. Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі; ч. 3. Комплексні карти; ч. 4. Некартографовані матеріали. Київ : Наукова думка, 2001. 266 с.
2. Гриценко П. Е. Генезис и семантическая структура сельскохозяйственной лексики украинских западностепных говоров : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02. Киев. 1980. 27 с.
3. Гриценко П. Ю. Редуکتивна говірка. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2007. С. 567.
4. Делюсто М. С. Граматика говірки у світлі тексту : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Київ. 2010. 235 с.
5. Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 661. Одеса. 1962. 473 с.

6. Заворотна Т. П. Лексика українських наддунайських говірок : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. Наук : 661. Ужгород. 1967. 333 с.
7. Колесников А. О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл : ІРБІС, 2016. 168 с.
8. Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка. Ізмаїл : СМІЛ, 2015. 676 с.
9. Мельничук О. С. Південноподільська говірка с. Писарівки (Кодимського р-ну Одеської обл.). *Діалектологічний бюлетень*, 1951. Вип. III. С. 44–68.
10. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. До IV Міжнародного з'їзду славістів. Одеса : Вид-во Одеського пед. ун-ту, 1958. 78 с.
11. Муқан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. Наук : 661. Глухів. 1960. 291 с.
12. Словник українських говорів Одещини / гол. редактор О. І. Бондар. Одеса, 2011. 223 с.

References

1. Atlas ukrayinskoj movy. (2001). 3. Slobozhanshchyna, Donechchyna i sumizhni zemli; ch. 2. Nyzhnia Naddnyprianshchyna, Prychornomor'ia i sumizhni zemli; ch. 3. Kompleksni karty; ch. 4. Nekartografovani materialy. Kyiv : Naukova Dumka, 266 (in Ukr.).
2. Gricenko, P. E. (1980). Genezis i semanticheskaja struktura sel'skohozhajstvennoj leksiki ukrainskih zapadnostepnyh govorov [The origin and semantic structure of agricultural vocabulary of the Ukrainian West-Steppe dialects]. Kiev, 27.
3. Hrytsenko, P. Yu. (2007). Reduktyvna hovirka. [A reductive dialect]. *The Ukrainian Language. Encyclopedia*. Kyiv, 567 (in Ukr.).
4. Deliusto, M. S. (2010). Hramatyka hovirky u svitli tekstu [Grammar of a dialect on the basis of the dialectal text.]. Kyiv, 235 (in Ukr.).
5. Drozdovskiy, V. P. (1962). Ukrainski hovirky Bessarabskoho Prymor'ia [The Ukrainian dialects of the Bessarabia Seaside]. Odessa, 473 (in Ukr.).
6. Zavorotna, T. P. (1967). Leksyka ukrainskykh naddunaiskykh hovirok [The vocabulary of the Ukrainian Higher Danube dialects]. Uzhhorod, 333 (in Ukr.).
7. Kolesnykov, A. O. (2015). Morfolohiia ukrainskykh pivdenobesarabskykh hovirok: heneza i dynamika [The morphology of Ukrainian South-Bessarabia dialects : origin and dynamics]. Izmail : SMIL, 676 (in Ukr.)
8. Kolesnykov, A. O. (2016). Atlas ukrainskykh hovirok mezhyrichchia Dnistra i Dunaiu [Atlas of the Ukrainian dialects spread between the Danube and the Dniester rivers]. Izmail : IRBIS, 168 (in Ukr.)
9. Melnychuk, O. S. (1951). Pivdenopodilska hovirka s. Pysarivky (Kodymskoho r-nu Odeskoi obl.) [The Southern Podillya dialect of the village Pysarivka (Kodyma district, Odessa region)]. *Dialectological bulletin* (3), 44–68 (in Ukr.)
10. Moskalenko, A. A. (1958). Slovnyk dialektyzmiv ukrainskykh hovirok Odeskoi oblasti [Dictionary of the Ukrainian dialects of Odessa region]. Odessa: Vyd-vo Odeskoho ped. un-tu, 78 (in Ukr.)
11. Mukan, A. M. (1960). Ukrainski naddunaiski hovirky. Fonetyko-hramatychni osoblyvosti [The Ukrainian Higher Danube dialects. Phonetic and grammatical peculiarities]. Hlukhiv, 291 (in Ukr.).
12. Bondar, O. I. (2011). Slovnyk ukrainskykh hovoriv Odeshchyny [Dictionary of Ukrainian dialects of Odessa region]. Odessa: ONU, 223 (in Ukr.)

A. O. KOLESNYKOV THE UKRAINIAN REDUCTIVE DIALECTS OF ODESCHYNA: STATE, PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF INVESTIGATION

Summary. Introduction. *The relevance of study is caused by the thesis that the author pays attention to such types of the Ukrainian dialects, which have not been characterized on the previous stage of investigation (in 60-th of XX century and afterwards) or were the unsystematic subject of investigation, because they are a rather difficult object for traditional dialectology. The article is devoted to the reductive dialects of the Ukrainian language spread in Odessa region – microsystems that are existing in different (generally difficult, multicomponent, heterogeneous) sociolinguistic conditions, are losing their genetic dialectal and / or national features under the influence of conditions. This area is an interesting and complex object of analysis because of its dialect mixed character and specific territorial variation of idioms, which save origin identity and are opened to the interferential processes.*

The purpose of the analysis is to determine state, problems and perspectives of investigation of the Ukrainian reductive dialects of Odeschyna and importance of their studying for linguistics generally and especially for the Ukrainian philology.

Results. *The author connects the results of studying such dialects with describing the main features of these dialects, their microareas, classifying them, adding the list of area relevant characteristic, program-questionnaires, the of dialectal texts, making their photographic records.*

Originality. *In contrast to other descriptions of the Ukrainian dialects of this region (A. Mukan, V. Drozdovskyi, V. Logvyn, P. Hrytsenko, O. Miroschnychenko, O. Daki and etc.) the author for the first time makes a detailed description and classification of the reductive dialects of Odeschyna.*

Conclusion. *The studying of the reductive dialects of the Ukrainian language and their microareas is allowed to fill information lacunas of territorial variation of the Ukrainian language, to make more clear its areas description and mapping, especially of resettlement dialects, to obtain more specific information about national dialectological classification, to improve the investigation procedures of dialectological science, to interpret better the principles of development and interaction of languages and cultures.*

Key words: *the Ukrainian language; reductive dialect; resettlement dialect; dynamics; area; dialectal features.*

Надійшла до редакції 25.03.19

Прийнято до друку 09.04.19